

СТОЙКО СТОЙКОВ: Унгарски заемки в Банатския говор
(*Magyar jövevényszavak a bánáti nyelvjárásban*)

Език и литература XIV (1959), 176—190.*

A Bánóságban kb. 12 000 bolgár él, főleg *Bešenov, Vinga, Brešta, Bolgár-telep, Denta* és *Deta* falukban. A bánási bolgárok a XVIII. század 30-as és 40-es éveiben telepedtek meg ezen a török által kipusztított, néptelen területen. Egy részük *Csirpovo* (Észak-Bulgária) területéről jött, ezek utódai alapították meg *Vingát*. A többi bánási bolgár *Nikopol* (Középszak-Bulgária) környékéről jött katolikus bolgár. Ezek a XVIII. sz. 40-es éveiben megalapították *Bešenov* falut. Ebből a két faluból vált ki később, főképpen a XIX. században a többi bánási bolgár falu: *Brešta, Bolgár-telep, Denta* és *Deta*. Függetlenül attól, hogy ezek az újonnan alapított faluk távol voltak *Bešenovtól* és *Vingától*, az állandó kapcsolatot fenntartották: egymás közt keveredtek. A XVIII. sz. második felében *Bešenov* lakosai kezdtek áttelepülni *Vingába*, mert ott nagyobb kiváltságokat kaptak. Így a nyugati és a keleti katolikus bolgárok nyelvjárása keveredett.

Több mint két évszázad óta a bánási bolgárok területileg, vallásilag, politikailag és kulturális szempontból elszakadtan éltek Bulgáriától, önállóan fejlődtek, de ugyanakkor a magyarok, szerbek, románok, németek nagy hatással voltak rájuk. Ez a hatás megmutatkozott életmódjukban és nyelvükben egyaránt.

A magyar nyelv hatása jelentős, de csak a szókincsben jelentkezik, főleg a főneveknél. Nagyon kevés az átvett ige, más szófajt nem vettek át.

A bánási bolgár nyelvjárások magyar jövevényszavai többségükben közvetlenül a magyarból kerültek át. Ezeket SZTOJKOV a következőkben fogalomkörök szerint csoportosítja.

a) A mindennapi élet szavai

Épületek: *štalok* < magy. nyj-i: *istállóg*, irod. *istálló*; *kamara* < *kamara*; *bolt* < *bolt*, boltozat. — Szállítóeszközök: *ch'intof* < *hintó*; *šaragla* < *saroglya*; *čatlof* < *csatló*; *raft* < *ráf*. — Mezőgazdasági szerszámok: *ašuf* < *ásó*; *kurman* < *kormány*; *vaguf* < *vágó*. — A háztartással kapcsolatos szavak: *almar*, *halmar* < *almárium*; *šifon* < *sifon*; *lada* < *láda*; *nuğak* < *nyugágy*; *moždo* < *mosdó*; *lavor* < *lavór*; *ločul* < *locsoló*; *tulčer* < *tölcsér*; *lampaš* < *lámpás*. — Étél és ital: *šajt* < *sajt*; *majuš*, *majuška* < *májashurka*; *cipof* < *cipó*;

* Talán különösnek hat egy nem egészen egy ív terjedelmű folyóiratcikk ismertetése. Az ismertetés célja az, hogy a bolgáruul írt és bolgár folyóiratban megjelent cikk eredményeit hozzáférhetővé tegye a magyar nyelvtudomány művelői számára. Az ismertetés így nem egyéb, mint egy elég bő tartalmi kivonat, részben fordítás, amely lépésről lépésre haladva mutatja be a cikk magyar vonatkozásában is fontos adatait, és csak egyetlen helyen foglal el kritikai álláspontot. — Szerk.

teja, tej < *tea*. — Öltözék, anyagok és diszek: *bunda* < *bunda*; *mentija* < *mente*; *ćakuf* < *csákó*; *baršun* < *bársony*; *poras* < *pórás*; *čipka* < *csipke*. — Állatok és rovarok: *kapof* < *kopó*; *elefant* < *elefánt*; *tigriš* < *tigris*; *šaška* < *sáska*. — Növények: *krumpel* < *krumpli*; *špenot* < *spenót*; *gumber* < *gyömbér*; *lilium* < *liliom*. — Technikai szavak: *šajtof* < *sajtó*; *vilan* < *villany*; *replužep, replege* < *repülőgép*. — A személyek rossz tulajdonságaira utaló, illetve pejorativ szavak: *bitanga* < *bitang*; *chuncut* < *huncut*; *pajtaš* < *pajtás*. — Foglalkozást jelölő szavak: *išpan, špan* < *ispán*; *kučiš* < *kocsis*; *sabof* < *szabó*; *ch'entes* < *hentes*; *tolvaj* < *tolvaj*. — Különböző tárgyak elnevezése: *lec* < *léc*; *šarkan* < *sárkány*; *čokor* < *csokor*. — Más főnevek: *vernomaš* < *vérnyomás*; *mento* < *mentő*; *butor* < *bútor*; *maža* < *mázsa*; *verš* < *vers*; *baňa* < *bánya*.

b) A társadalmi és állami élet szavai

Társadalmi élet: *varuš* < *város*; *ovoda* < *óvoda*; *mozi* < *mozi*. — Az iskola szókincséből: *leckija* < *lecke*; *tabla* < *tábla*; *kreta* < *kréta*. — Katonai elnevezések: *katana* < *katona*; *kusar* < *huszár*; *trumbitaš* < *trombitás*; *katanašak* < *katonaság*. — Az állami élet szókincséből: *kurman* < *kormány*; *varmeđa* < *vármegye*; *jaraš* < *járás*; *engedel* < *engedély*; *vižgalat* < *vizsgálat*. — Állami és közéleti tisztségek: *birof* < *bíró*; *albirof* < *albíró*; *nutaruš* < *nótárus*; *južes* < *ügyész*; *pulgar* < *polgár*.

c) Elvont fogalmak

Elvont főnevek: *hazna* < *haszon*; *baj* < *baj*; *mulatašak* < *mulatság*; *aldamaš* < *áldomás*; *ch'iba* < *hiba*; *fel* < *féle*; *fajta* < *fajta*.

Az átvett szavak között csak néhány ige van. Pl.: *se mulatisvam* < *mulatok*; *čufulisvam* < *csúfolok*; *vižgalisvam* < *vizsgállok*; *felfjužestvuam* < *felfűggesztek*.

A bánási bolgár nyelvjárásban van még több magyar eredetű szó, mely megtalálható a helyi szerb és román nyelvjárásban is. Néhány szónál határozottan meg lehet állapítani, hogy nem közvetlenül a magyar nyelvből kerültek át, hanem a szerb vagy a román nyelv közvetítésével. Szerb—horvát közvetítéssel kerültek át a bolgár nyelvjárások szókincsébe: *marva* < *marha*; *salaš* < *szállás*; *chamešen* < *hamis*.

A románból átvett magyar eredetű szavak: *k'epenačak* < *köpenyeg*; *gurel* < *gallér*; *vagaš* < *vágás*; *zabala* < *zabola*; *muhor* < *mohar* stb.

Több szónál azonban (mint: *gazda* < *gazda*; *paprikaš* < *paprikás*) nagyon nehéz megállapítani, vajon közvetlenül a magyarból vették-e át, vagy román, illetve szerb—horvát közvetítéssel kerültek be a bánási bolgár nyelvjárásokba. A legtöbb jövevényszó a mindennapi élet szókincsét bővítette. Viszonylag elég sok a politikai élet körébe tartozó szó is. Kevés az elvont szó és az emberrel kapcsolatos elnevezés.

A bánási bolgár nyelvjárások magyar jövevényszavai nem egyforma eredetűek. Néhány közülük eredeti magyar szó, a többi azonban jövevényszó a magyarban is. Jelentős részük német vagy szláv eredetű. Német eredetű szavak: *lada*, *šaragla*, *raft*, *zokni*, *kalaraba* ~ *karalaba*. Szláv szavak: *darap*, *baj*, *baňa*, *išpan* ~ *špan*, *mesaroš*.

A bánsági bolgár nyelvjárások magyar jövevényszavainak egy része nagy hangtani, alaktani és jelentéstani változáson nem ment át.

A hangtani változás kevés. Főképpen azoknál a hangoknál állt be, amelyek nem találhatóak meg a bolgár nyelv hangrendszerében. Ezek: A magyar *a* hang a bolgár nyelvjárásokban általában *á* lesz: *baj* > *báj*; *bunda* > *bundá*; *villany* > *vilán*; *gazda* > *gazdá*; *darab* > *daráp*; *kamara* > *kámára*. Néhányszor azonban az *a-t* o helyettesíti, és ilyenkor — ha hangsúlytalan helyzetben van — az *o u*-vá redukálódik a nyelvjárás sajátosságának megfelelően: *daróc* > *duroc*; *májas* > *májúš*; *határ* > *utar*. — Az *ö-t* és *ő-t* gyakran o helyettesíti, illetve *jo* vagy *e*. Hangsúlytalan helyzetben az *o* és az *e* néha *u*-vá vagy *i*-vé redukálódik: *mentő* > *mento*; *tölcser* > *tulčer*; *törvény* > *tjorvenj*; *csendőr* > *džender*; *gyömbér* > *gumber*. — A rövid labiális *ü* helyett *u* áll, mely előtt *j* van vagy kemény mássalhangzó: *ügyész* > *juęes*; *esküdt* > *iškut*. — A hosszú *é* hangot a vingai nyelvjárásban *e* helyettesíti: *véryomás* > *vernomaš*; *kréta* > *kreta*; *méter* > *meter*. — A bešenovi nyelvjárásban azonban bizonyos feltételek mellett — hangsúlyosan és zárt szótagban — zárt *é* áll a helyén: *mészáros* > *mésaros*; *kréta* > *kréta*; *léc* > *léc*. — A hosszú *ó*-nál — attól függően, hogy a szóban hol foglal helyet — két eset lehetséges: Szó elején és belső szótagban o helyettesíti: *óvoda* > *ovoda*; *lavór* > *lavor*; *spenót* > *špenot*. A szóvégi hosszú *ó* helyén azonban -of áll, mely hangsúlytalan helyzetben *uf*-ra redukálódik: *bíró* > *birof*; *kopó* > *kopof*; *akó* > *akuf*; *ásó* > *ašuf*. A vingai nyelvjárásban a hosszú *ó* helyén néhányszor *aj*-ot találunk: *csatló* > *čatláf*.

A mai magyar irodalmi és köznyelvben, illetve részben az egyes nyelvjárásokban a szóvégi hosszú -ó-ra végződő szavak a bolgárban szóvégi -of (bolgárban a szóvégi zöngés mássalhangzó zöngétlenedik: -ou > -ov > -of) kapcsolattal mennek át. A szerző szerint ez a jelenség csak a XVIII—XIX. századi jövevényszavakban található meg, a XX. században ugyanis az irodalmi nyelvből átvett szavak a szóvégi -ó-t a bolgárban -o-ra váltják: lényegében tehát megőrzik, minthogy a bolgárban kvantitás nincs. SZTOJKOV ebben a jelenségben helyes ösztönrel nyelvjárási hatást lát. A szóvégi -ov > ou > au diftongusok ezekben a szavakban a szerb—horvát, ukrán és szlovák nyelvjárásokban is megtalálhatók. Ezt a jelenséget magyar részről többen¹ a szláv nyelvek belső alaktani fejlődésével próbálták magyarázni olyképpen, hogy ezek a szavak tulajdonképpen szóvégi hosszú magyar -ó-val mentek át az érintett szláv nyelvjárásokba, ott azonban a ragozott alakokban a magánhangzós ragok és a szóvég közé egy *v* iktatódott be (pl.: gen. *sabo-v-a*, dat. *sabo-v-i*), és ezekből a *v-s* ragozott alakokból a rag elvonásával jött létre az -ov végű nominativusi alak. SZTOJKOV helyesen ismeri fel, hogy ez a magyarázat nem lehet jó, mivel a bolgárban ragos esetek nincsenek. A kérdést azonban nem tisztázhatja, minthogy a magyar hangtörténet — HADROVICS cikkében figyelmen kívül hagyott — eredményeit nem ismeri, és nem ismeri a magyar nyelvjárásokat sem.

SULÁN BÉLA a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1959 tavaszán, majd a Varsói Nyelvészek Körében 1959 júniusa végén tartott előadásában a szláv nyelvekbe átkerült magyar jövevényszavak e csoportja szóvégének kérdését

¹ L. HADROVICS, Neki problemi mađarskih elementa u srpskohrvatskom jeziku. Beogradski Međunarodni slavistički sastanak (IX, 15—21. 1955), Beograd, 1957, 508—509. l.; E. BALEZKY, Studia Slavica IV (1958), 34, 38.; L. DEZSŐ, K voproszu o vengerszkih zaimstvovanijah v zakarpatszkijh pamjatnikah XVI—XVIII vv. (uo. 80—81).

az újabb magyar hangtörténeti és nyelvjárási kutatások alapján tisztázta,² amit SZТОЛКОВ a körülbelül SULÁN varsói előadásának idején megjelent cikkében természetesen még nem vehetett figyelembe. Sulán eredményei a következőkben foglalhatók össze: Az *ov*-féle szláv végződés ezekben a szavakban nem szláv belső fejlődés, hanem a magyar záródó *ou* ~ *au* diftongusos nyelvjárási alakok átvételének eredménye. A magyar hangtörténeti vizsgálatok ugyanis szerinte megdöntötték azt a korábbi felfogást, mely szerint ezek a diftongusok az ómagyar korszak végére monoftongizálódtak volna az egész magyar nyelvterületen. Szerinte a diftongusok csak a nyelvjárások egy részében egyszerűsödtek, egyes nyelvjárásokban azonban fennmaradtak. Ennek eredményeképpen csak azokban a (szláv) nyelvjárásokban találunk az érintett szavakban *ov*-féle végződést, amelyek ma is a záródó (*ou* ~ *au*) diftongust őrző (magyar) nyelvjárásokkal érintkeznek. Tehát a bánsági bolgár nyelvjárás szóvégi *-of*-ja magyar nyelvjárási diftongus átvétele.

A többi magyar hosszú magánhangzót *-á, ú, í*-t a megfelelő rövid hangok helyettesítik: *bánya* > *baňa, lámpás* > *lampas̄*. Jellemző sajátossága még a bánsági bolgár nyelvjárásnak a redukció (*o* > *u* ; *a* > *ǎ* ; *e* > *i*). Ez a jelenség azonban csak gyengén érinti a magyar jövevényszavakat. A mássalhangzóknál nem történt különösebb változás. Így például a szóközi és a szóvégi lágy mássalhangzók megőrizték eredeti hangzásukat: *bársony* > *baršoni, villany* > *vilan̄*. Magyar szavak átvételekor elég sok változás történt egyes magánhangzóknál: *o* > *a* : *katona* > *katana* ; *ő* > *i* : *rőf* > *rif* ; *e* > *u* : *bugyelláris* > *buǵular*. Találkozunk olyan esetekkel is, amikor az *o, e* kiesik: *locsoló* > *ločul* ; vagy kettős mássalhangzó helyett csak egy mássalhangzó marad: *villany* > *vilan̄* ; vagy metatézis történik: *kalarábé* > *kara-laba*. A fonetikai változások közül a legjelentősebb a hangsúly helyének változása. A magyar nyelvben — mint ismeretes — a hangsúly mindig az első szótagra esik, a bánsági nyelvjárásokban pedig — mint általában a bolgár nyelvben — a hangsúly lehet bármelyik szótagon. A magyar nyelvben van hosszúság, az pedig szintén ismert tény, hogy a bolgárok a hosszúságot általában hangsúlyként fogják fel. Ez a kvantitás fontos szerepet játszik a hangsúly elhelyezésében a magyar jövevényszavaknál. Azok a szavak, amelyekben nincs hosszú magánhangzó, általában megőrzik eredeti hangsúlyukat az első szótagon: *bunda* > *bũnda* ; *gazda* > *gãzda* ; nagyon kevés a kivétel: *darab* > *darãp* ; *katona* > *katãna*. Azokban a szavakban azonban, ahol a hosszú magánhangzó nem az első szótagba esik, a hangsúly arra a szótagra kerül, amelyben a hosszú magánhangzó van: *bojtár* > *bujtãr* ; *gazdaság* > *gazdasãk* ; kivétel néhány újonnan átvett szó: *kapcsoló* > *kãpčolo* ; *mosdó* > *mõzdo* stb.

A szó vég néha megváltozik, mert alkalmazkodik a bolgár tőrendszerhez. Így *-ija* végződés váltja fel a magyar szóvégi *-e*-t. *lecke* > *leckija* ; *mente* > *mentija* ; *-a* elem járul a mássalhangzóra végződő főnevek némelyikéhez: *koldus* > *kolduša* ; *hant* > *chanta* ; *-in* végződést kapnak a foglalkozást jelentő hímnemű főnevek: *kocsis* > *kučišin* ; *-isvam* végződés járul az egy mássalhangzóra végződő igékhez: *vizsgálok* > *vižgalisvam* ; *-uam* pedig a két mássalhangzóra végződőkhöz: *felfüggesztek* > *felfjügestsvam*. Az *e* és *o* végmagánhangzót *a*-val helyettesítik a nőnemű főneveknél: *vármegye* > *vãrmeja* ; *icce* > *ica* ; *csipke* > *čipka*. Új szokat is képeznek a jövevényszavakból: *čizmaš* 'csizmadia', *mužikaš* 'zenész'. E két főnevet a magyar *-s* képzővel képezték.

² SULÁNNAK ez az előadása a KLTE Szláv Filológiai Intézet „Slavica” c. évkönyvében (I. köt.) jelenik meg „Vengerskoje -ó > slavjanskoje -ov?” címmel.

A morfológiai változás legfőképpen abból áll, hogy a három nyelvtani nem valamelyikébe illeszkednek a jövevényszavak. A hímnemhez kerültek azok a főnevek, amelyek mássalhangzóra végződnek: *akuf*, *ašuf*, *baj*, *birof*. Idetartozik még néhány a végű főnév is, amely azonban hímnemhez tartozó személyt jelöl: *gazda*, *katana*. A nőnemhez tartoznak az -a végű főnevek: *baña*, *bunda*, *kamara*. A semleges nemhez sorolták az -i, -o és -e-re végződő főneveket: *mozi*, *moždo*, *replege*. Néhány szó a jelentése miatt pluralia tantum-ként maradt meg: *zokni* > *zokni*; *perli* > *perle*. A *bicikli* és a *krumpli* főneveket többes nominativusként fogták fel, ezért ezekből a formákból képezték az egyes nominativust: *bicikál*, *krumpel*.

A jövevényszavak általában csak egy jelentésűek. Kettős jelentéssel csak néhány szó fordul elő: *gazda* 'házigazda, gazdag'; *birof* 'ítélő bíró; bíró'; *tucat* 'tucat; csomó'.

A jövevényszavakon kívül a magyar nyelv hatása kimutatható néhány tükörszóban, illetve kifejezésben: *sočnija präs* 'mutatóujj'; *prästenija präs* 'gyűrűsujj'; *obštenska kášta* községháza; vagy két főnév összetétele. Ez a képzési mód egyébként szokatlan a nyelvjárás nyelvtani rendszerében: *okozärnu* 'szemgolyó', *ogänbälvač* 'tűzhányó'.

Bešenov és Vinga faluban a magyar szavakat általában külön-külön vették át, és ezért egy és ugyanazon szavak között is van néha különbség (pl. *buğular* ~ *buğilar* 'bugyelláris'; *kumluf* ~ *kumlof* 'komló'; *replugep* ~ *replege* 'repülőgép'; *teja* ~ *tej* 'tea'.

Vannak szavak, amelyek csak az egyik vagy a másik falu szókincsében található meg. Csak Bešenovban található meg: *gumber*, *džender*, *kapof*, *krumpel*, csak Vingában pedig: *baršun*, *butor*, *vernomaš*, *vilan*, *kapčolo* stb.

A tárgyalt magyar jövevényszavak nagyobbrészt új jelenségek és tárgyak nevét jelölik, amelyek azelőtt ismeretlenek voltak a bánásági bolgárok előtt, s melyeket a magyarok által ismertek meg. Ilyenek a *birof*, *varmeđa*, *vilan*, *kapčolo*, *ovoda*, *patika*, *zokni*, *mentija*, *mešter*, *sabof*, *katana*, *gazda*, *bunda*, *bujtar*.

A bánásági bolgárok a magyar szavak többségét a XVIII. sz. második felében vették át, csak néhány szóról tehetjük fel, hogy régebben került be a nyelvjárások szókincsébe. A magyar hatás a bánásági bolgár nyelvjárásokra a XVIII. sz. második felében kezdődött, miután 1777-ben Bánáságot Magyarországhoz csatolták. Különösen megerősödött ez a hatás a kötelező magyar nyelvű oktatás bevezetésével.

PANDUR JULIANNA